

УДК 811.112.2(047.53):305

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ПОЛІТИКІВ НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТЕКСТІВ ІНТЕРВ'Ю

Подвойська О. В.

У пропонованій статті розглядається вияв гендерних особливостей у мові, вже визначених у лінгвістичних дослідженнях, на матеріалі німецькомовних текстів інтерв'ю з політиками задля встановлення впливу статі мовця на його мову та мовлення. У ході дослідження не було виявлено чітких відмінностей у мові та мовленні політиків у гендерному аспекті, що може пояснюватися специфікою умов комунікації та соціальною роллю мовця.
Ключові слова: гендерні особливості, інтерв'ю, статі мовця.

В предлагаемой статье рассматривается проявление гендерных особенностей в языке, установленных ранее в лингвистических исследованиях, на материале немецкоязычных текстов интервью с политиками для определения влияния пола говорящего на его язык и речь. В процессе исследования не было установлено четких отличий в языке и речи политиков в гендерном аспекте, что может быть обусловлено спецификой условий коммуникации и социальной ролью говорящего.
Ключевые слова: гендерные особенности, интервью, пол говорящего.

The present article examines the expression of gender peculiarities in language previously defined in linguistic studies on the basis of the German interview texts with politicians to determine the influence of speaker's gender on his or her language and speech. It should be stressed that no clear differences in language and speech of politicians from the point of view of gender were distinguished. This fact may be stipulated by the specific communication conditions and the speaker's social role.
Key words: gender peculiarities, interview, speaker's gender.

У сучасному мовознавстві частіше дискутується питання про специфіку мови та мовлення чоловіків та жінок. Огляд теоретичних джерел дозволяє виокремити дві протилежні думки стосовно цього питання. Прибічники першої вказують на більш менш чіткі відмінності між мовою та мовленням чоловіків та жінок. Інші, навпаки, вважають, що такі висновки є скоріш штучними, оскільки мовлення людини є індивідуальним незалежно від статі.

Метою цієї статті є виявлення впливу статі мовця, зокрема німецькомовного, на його мову та мовлення. З цією метою для аналізу було відібрано тексти інтерв'ю німецьких політиків – жінок та чоловіків. Вибір практичного матеріалу був зумовлений специфікою мови та мовлення під час інтерв'ю. Оскільки цей тип текстів характеризується найбільш високим рівнем спонтанності, в першу чергу, з боку людини, у якої береться інтерв'ю. Бо за формою реалізації, а саме усною, така мовленнєва діяльність сприяє швидкому реагуванню сторін, що спілкуються, та передає більшість нюансів розмови, а, отже, їх особистісні характеристики, а саме стиль мовлення, відразу стають помітними.

Перш за все необхідно дослідити, які саме відмінності виокремлюються у мовленні жінок та чоловіків. За ствердженням психологів, жінки за особливостями особистості та темпераменту більш екстравертні, товариські, активні, емпатичні й дбайливі, чоловіки ж більш автономні, настійливі, авторитарні і інтелектуальні [1, с. 112-113]. Ці якості звичайно не можуть не позначитися на стилі їхнього мовлення. Так, Коваленко І. В. вказує на такі відмінності у мовленні чоловіків та жінок:

1. У спілкуванні чоловіків найважливішою є інформація, тобто факти, цифри і результати. Жінки, крім інформації, великою мірою зорієнтовані на атмосферу спілкування, на інтерактивні, міжособистісні аспекти.

2. Чоловіки у комунікації звертають увагу на соціальні статуси і владу; вони пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації. Жінки віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації; вони зорієнтовані на встановлення хороших стосунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів. Тобто жінки намагаються скоротити дистанцію з партнером у комунікації, а чоловіки цю дистанцію підтримують.

3. Чоловіки частіше обирають роль “одинокого воїна”, який повинен завоювати позицію в комунікації або залишитися в ній самотнім. Жінки значно краще почуваються в колективі, легше встановлюють контакти. Тобто чоловіки віддають перевагу комунікації асиметричній, а жінки – симетричній.

4. Мовлення жінок насичене засобами опису почуттів, настроїв, емоцій; воно емоційніше, ніж чоловіче.

5. Жінки переважно формулюють свої бажання непрямо, а тому болісно реагують на приховані інтенції співрозмовників; вони легше, ніж чоловіки, “вичитують” імплікатури (щоправда, іноді не ті, що насправді вкладені в комунікацію). Це часто стає причиною конфліктів. Жінки очікують від чоловіків “відгадування” їхніх бажань; чоловіки зорієнтовані на прямі прохання, вимоги.

6. Чоловіки, як правило, формулюють пропозиції прямо; жінки – у вигляді запитань. Жінки частіше кажуть “задаю”, “вважаю”, навіть тоді, коли цілком переконані у своїй правоті. Чоловіки формулюють свої міркування значно категоричніше. Це часто спричиняє невпевненість у жінки, стає причиною непорозуміння.

7. У розмовах, дискусіях тощо чоловіки частіше, ніж жінки, акцентують власну позицію. Жінки зорієнтовані на загальну атмосферу спілкування, а тому їм краще вдається формування гармонійної, позитивної атмосфери перебігу комунікації.

8. У конфліктних ситуаціях жінки частіше, ніж чоловіки, відмовляються від своїх поглядів, позицій.

9. Чоловіки розв'язують конфлікти раціональним способом, за допомогою аргументів і переконань; жінки схильні до емоційного їх вирішення.

10. Жінкам легше, ніж чоловікам, звернутись до когось за допомогою; чоловіки витлумачують це як слабкість [2, с. 10-36].

Таким чином, вербальна поведінка жінок та чоловіків має диферентні характеристики, але ця різниця у їх мовленні має ймовірний характер, демонструючи різноманітність властивостей маскулітності й фемінітності, їх залежність від системи гендерних і культурних норм [1, с. 12-115].

Але все це стереотипи, які іноді не відповідають дійсності. Сьюзан Ромейн вважає парадоксальним те, що мовлення жінок, яке є більше наближеним до стандарту та престижної норми, ніж чоловіче, вважається другорядним, тоді як мовлення чоловіків цінується набагато більше лише тому, що в них більше влади. С. Ромейн не погоджується з думкою Р. Лакофа стосовно того, що мовлення жінок значно відрізняється від чоловічого. Зокрема, вона наводить дані досліджень, проведених у 1976-1980 роках, які показали, що в середньому жінки й чоловіки використовують приблизно однакову кількість розділових запитань. Крім того, С. Ромейн вважає, що при аналізі жіночого мовлення трапляються певні упередження проти жінок. Наприклад, якщо запитально-стверджувальне речення використовує жінка, це вважається свідченням невпевненості. А коли висхідну інтонацію замість низхідної використовує чоловік, його, на відміну від жінки, не вважають невпевненим, а лише ввічливим і тактовним [4, с. 458].

Гульман Б. наводить у своїй праці такі основні характеристики та відмінності у мовленні жінок та чоловіків [8, с. 7] (див. Таблицю 1).

Таким чином, як стверджує дослідниця, мовлення чоловіків тяжіє скоріш до інформаційного аспекту, а тому характеризується прагматичністю та об'єктивністю. У той час як для жінок важливим видаються особистісні відносини, при цьому їх мовлення більш емоційне та індивідуальне [8, с. 7-8].

Таблиця 1

Мовлення жінок	Мовлення чоловіків
Обмін інформацією та взаємодія зі співрозмовником	Перш за все обмін інформацією або її надання
Критика як наслідок невпевненості	Критика як мотивація
Припущення та обґрунтування	Ствердження
Важливість атмосфери та способу спілкування	Орієнтованість на результат, увага на числа, дані, факти
Обговорення	Прийняття рішення
Висловлення власної думки, емоційність	Висловлення по суті, конкретика
Використання демінутивів та евфемізмів	
Пом'якшення, тривіалізація, прохання, вибачення	Підкреслення сильних сторін
Використання умовного способу	Використання імперативу, стверджувальних конструкцій
Використання конструкцій, що виражають невпевненість: <i>якось так, або так, здається, на мою думку</i>	Впевненість у мовленні
Невпевненість, нерішучість, емоційність, обережність, погодження, підтвердження	Домінантність, агресивність
Питання = зацікавленість	Питання = необізнаність
Детальність	
Інформування, повідомлення варіантів вирішення проблеми	Короткі, еліптичні речення, простіший рисунок мовлення
Більш коректне використання мовних норм	Прийняття рішення

Жіночу мовну поведінку характеризують також як ввічливу й гіперкоректну, як більш "гуманну". На думку дослідників, це виявляється в тому, що жінки частіше використовують емпфузу, частіше чоловіків ухиляються від прямої відповіді на запитання, жінки схильні до вживання престижних, стилістичних підвищених форм, книжкової лексики, ввічливих форм, аніж чоловіки. Мова чоловіків "компактніша" [3, с. 110-114]. Чоловіки в ситуації змішаної комунікації розмовляють більше, ніж жінки, перебивають, задають напрям розмови. На морфологічному рівні дослідниками також відзначається низка особливостей. Так, дієслів у мові чоловіків набагато менше, але чоловіки виявили чітку преференцію до використання дієслів недоконаного виду в активному стані. Статистично значимими для чоловічої писемної мови стали співвідношення вживань "іменників до дієслів" (на користь іменників) і "прислівників до прикметників" (прикметники зустрічаються частіше прислівників). Гендерні маркери мовлення об'єктивуються у стилістичних, лексичних, синтаксичних, культурно-соціальних характеристиках елементів текстової комунікації [5, с. 320-324].

Для аналізу гендерного аспекту текстів інтерв'ю були відібрані 20 текстів цього типу, в 10 з яких питання поставлені політикам-жінкам, у 10 інших політикам-чоловікам. Отже, розглянемо, чи дійсно у досліджуваному матеріалі наявні ті чи інші зазначені гендерні особливості.

Як було наведено вище, для мовлення чоловіків характерним є вживання стверджувальних, часто коротких, конструкцій, спрямованих на безпосереднє повідомлення інформації, що дійсно було виявлено у ході дослідження. Підтвердженням цьому є уривок з інтерв'ю з німецьким послом у Бірмі, Христіаном-Людвігом Вебером-Лорчем:

Mein erster Besuch in Rangun war eine Zeitreise: Keine Mail, kein Handy und keine Bankautomaten. Bber Politik wurde nur im Kammerton gesprochen [9].

Що стосується мовлення жінок, то і тут не рідкими є прості речення стверджувального характеру, але зазвичай вони переважаються зі складними або поширеними реченнями з метою конкретизації, уточнення інформації, обставин справи тощо. Свідченням цього може слугувати уривок з інтерв'ю з Ілзою Айгнер, міністром сільського господарства ФРН:

Wir unterstützen viele gute Projekte an der Seite der FAO. In einem Projekt untersuchen wir zum Beispiel die Auswirkungen der Bioenergie-Produktion auf die Ernährungslage. Dabei wird ein Instrumentenkasten entwickelt, mit dem die Regierungen vor Ort prüfen können, inwieweit der Anbau von nachwachsenden Rohstoffen sozial und ökologisch sinnvoll ist. Und wir haben auch Projekte mit anderen Kooperationspartnern: Seit 2011 errichten wir dabei in Äthiopien eine Agrarausbildungsfarm. Landwirtschaftliche Fachkräfte werden dort im Umgang mit modernen, nachhaltigen Produktionsverfahren und Maschinen geschult. Bei einem weiteren Projekt verbessern wir gemeinsam mit deutschen Züchtern die Versorgung der Kleinbauern mit hochwertigem Saatgut. Diese Beispiele zeigen, worauf es ankommt: Für nachhaltige Ertragssteigerungen brauchen wir Technologien, die an die Verhältnisse vor Ort angepasst sind. Nur so lässt sich der Hunger bekämpfen [7].

У текстах інтерв'ю знаходимо також підтвердження думки про той факт, що у мовленні чоловіків часто конкретизується та уточнюється інформація за допомогою чисел, фактів тощо, напр.:

Es gibt über 60 politische Parteien, 500 Gewerkschaften und private Tageszeitungen. Mit der Demokratie kamen 160.000 neue Autos. Dennoch: mit weniger als 1000 US \$ BIP pro Kopf und Jahr gehört Myanmar immer noch zu den ärmsten Ländern der Welt. Nur 25 % der Haushalte verfügen über Strom, 30 % besitzen einen Fernseher, 10 % haben Zugang zum Internet. Die Mobilfunkdichte beträgt etwas mehr als 5 % [9].

Під час аналізу тексту інтерв'ю з жінками, було виявлено не часте використання чисел, а факти подавалися більш узагальнено, описово, аніж конкретно, що можливо зумовлено прагненням не переобтяжувати мовлення та зробити його простішим для сприйняття. Пор.:

Wir haben Milliarden für den Ausbau von Betreuungsplätzen für die unter Dreijährigen bereitgestellt und mehr als 4000 Kitas finanziell gefördert, in denen die Sprachausbildung gezielt gestärkt wird [6].

Серед інших мовних ознак чоловічого мовлення називають використання частіше прямого порядку слів, яке зумовлене прагненням надавати інформацію точно і ясно, що також знаходить підтвердження у ході дослідження, напр.:

Der Lissabon Vertrag hat die Rolle der EU-Vertretungen aufgewertet. Sie vertreten heute die gesamten Außenbeziehungen der Europäischen Union, auch im Bereich der Gemeinsamen Außen- und Sicherheitspolitik oder der Europäischen Sicherheits- und Verteidigungspolitik. Der EU-Botschafter leitet die Sitzungen der 28. Dort findet gemeinsame Meinungsbildung statt; Positionen gegenüber der chinesischen Regierung werden erarbeitet, gemeinsame Berichte und Handlungsvorschläge an die 29 Hauptstädte verfasst. Ich vertrete die Positionen der Europäischen Union gegenüber der chinesischen Regierung [9].

Але не можна стверджувати, що жінки вживають переважно зворотній порядок слів у мовленні, тут скоріше вбачається пропорційне використання як прямого, так і зворотного порядку. Проте побудова речення відрізняється більшою різноманітністю, що може бути ознакою вираження певної емоційності, створення атмосфери розмови, або навіть ознакою коректного використання мовних норм, які приписуються мовленню жінок. Пор.:

Ein historischer Meilenstein der internationalen Entwicklungspolitik sind die Freiwilligen Leitlinien für die verantwortungsvolle Verwaltung von Boden- und Landnutzungsrechten, Fischgründen und Wäldern. Damit haben wir seit diesem Jahr das erste globale völkerrechtliche Instrument, das die politisch sensible Frage des Zugangs zu Ressourcen regelt. Sowohl Investoren und Regierungen in den betroffenen Staaten als auch Geberländer und Nichtregierungsorganisationen werden sich in Zukunft an diesem Standard messen lassen müssen [7].

Серед морфологічних особливостей мовлення чоловіків та жінок називають переважання іменників та дієслів у чоловіків, а у жінок прикметників та прислівників. Статистичний аналіз фактичного матеріалу дослідження показує, що це скоріше є перебільшенням, оскільки вживання зазначених частин мов у мовленні жінок та чоловіків є майже однаковим, винятком є лише використання іменників, їх чоловіки, як виявилось, вживають у своєму мовленні дійсно частіше

приблизно на 20%, ніж жінки, які, у свою чергу, більш схильні до використання дієслів, що взагалі спростовує існуючу думку. Порівняємо уривки з інтерв'ю Христіаном-Людвигом Вебером-Лорчем та Ілзою Айгнер:

So verteilen wir beispielsweise etwa 90 Prozent unserer Berichterstattung und Analysen an die nationalen Botschaften. Dazu kommt der noch nicht abgeschlossene Aufbau des Europäischen Auswärtigen Dienstes. All dies übersetzt sich im Alltag in das klassische Tätigkeitsprofil eines Botschafters. Kontakte zu Regierungsstellen, Wirtschaft, Zivilgesellschaft, den EU-Mitgliedsstaaten und diplomatischen Vertretungen in China, Vorbereitung und Begleitung von EU-China Spitzentreffen in Abstimmung mit Brüssel, Vorträge, Pressearbeit, Management. Das ganze im Doppelpack. Ich bin auch in der Mongolei akkreditiert [9].

Kaum ein Wirtschaftsbereich war in vergangenen Jahrzehnten in der Entwicklungszusammenarbeit so vernachlässigt worden wie der Agrarsektor. Sowohl der Anteil an öffentlichen Ausgaben als auch die Gesamtausgaben für Entwicklungshilfe in diesem Bereich waren lange Jahre rückläufig. Gemeinsam mit dem Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung haben wir diese Entwicklung umgedreht: Denn wer den Hunger in der Welt bekämpfen will, kommt an der Entwicklung der ländlichen Räume nicht vorbei. Die Landwirtschaft in den Entwicklungsländern hat enorme Entwicklungspotenziale, die wir nutzen und ausbauen müssen [7].

Як прояв емоційності, а також у певній мірі власної думки, серед мовних особливостей мовлення жінок називають часте використання так званих інтенсифікаторів, підсилювачів значення, як це можемо бачити у репліках Ребекі Гармс, голови фракції зелених у Європарламенті:

*Die Angst vor der nächsten Katastrophe und der Meinungswechsel der Bürger haben in Japan **ja schon fast** zum Sofortausstieg geführt.*

*Wenn sie gut mit der aufgewachten Zivilgesellschaft zusammenarbeiten, kann in Japans Politik **noch mehr** überwunden werden als das berühmte Atomdorf.*

*Aber es muss **viel mehr** dafür getan werden, dass Japan in der Not vernünftige Entscheidungen trifft, die weitere Katastrophen wie in Fukushima möglichst verhindern [10].*

Що стосується мовлення чоловіків, то не можна стверджувати про часте використання таких інтенсифікаторів значення чоловіками, проте вони також мають місце у їх мовленні, прикладами можуть послугувати уривки з інтерв'ю з Мартіном Шульцем, президентом Європарламенту:

*Das halte ich für **grundfalsch**.*

*Aber die Krise hat deutlich gemacht, dass Länder, die eine gemeinsame Währung haben, in wirtschafts-, steuer-, finanz- sowie mittelfristig auch in sozialpolitischen Fragen **noch viel enger** zusammenarbeiten müssen.*

Як спосіб вираження власної думки, особистого ставлення та емоційності можна розглядати образні мовні засоби та прийоми. Виходячи з цього, мовлення жінок, яке називають більш емоційним, орієнтовним на особистісні відносини, повинно бути більш образним та насиченим відповідними мовними засобами. Що в принципі і знаходить підтвердження при детальному аналізі, але частково, оскільки засоби образності, зокрема на лексичному рівні є не такими і поширеними у порівнянні, наприклад, із синтаксичними. Так, лише зрідка зустрічалися у досліджуваних текстах інтерв'ю з жінками-політиками порівняння, метафори, метонімії тощо, напр.:

*Wir werden sofort eine grundlegende Reform des Erneuerbare-Energien-Gesetzes angehen, um den Strompreisanstieg zu **bremsen**.*

*Mit **starkem bayerischen Rückenwind** wollen wir die Union wieder zur **klar** führenden politischen Kraft machen.*

Проте не можна стверджувати, що мова чоловіків є біднішою на мовні засоби образності. Так, мова Мартіна Шульца, президента Європарламенту, у його інтерв'ю журналу "Дойчланд", на відміну від проаналізованої мови жінок-політиків, дуже насичена метафорами, порівняннями, фразеологізмами тощо:

*2008 ging es los mit einer Bankenkrise, ausgelöst durch das **Platzen einer gewaltigen Immobilien- und Spekulationsblase** vor allem in den USA, aber auch in einigen europäischen Ländern.*

Deshalb hat die Wirtschaftskrise auch zu einer Vertrauenskrise in das politische System und in die europäischen Organe geführt. Das ist brandgefährlich.

Demokratisch gewählte Regierungen müssen Regeln setzen können, das gesellschaftliche Gesamtinteresse im Auge behalten und im Zweifel auch Partikularinteressen in ihre Schranken weisen [11].

Дуже часто наголошується, що мова жінок характеризується більшим рівнем невпевненості, а тому вони частіше за чоловіків використовують умовний, аніж дійсний спосіб, а також формулювання, що виражають невпевненість. Методом суцільної вибірки було встановлено, що мова і жінок, і чоловіків у текстах інтерв'ю дуже зрідка містить дієслова в умовному способі, а формулювань, що виражають невпевненість, на кшталт *irgendwie, ich weiß genau nicht, vermutlich, vielleicht* тощо взагалі не було виявлено у досліджуваних текстах. Це можна скоріше пояснити не гендерними особливостями, а специфікою політичного дискурсу, де невпевненість може зумовити неприємні наслідки для продуцента мовлення.

Таким чином, у ході дослідження не було виявлено чітких відмінностей у мові політиків у гендерному аспекті. Мова як і жінок, так і чоловіків може мати і маскуліні, і фемініні ознаки. Це може пояснюватися перш за все специфікою умов комунікації та скоріше соціальною роллю мовця, не останню роль при цьому відіграють також вік, професійний досвід, характер, предмет і тема розмови, а також постійне оточення продуцента мовлення. Перспективним у цьому дослідженні вбачається розглянути гендерні особливості, виділені науковцями, на матеріалі текстів інтерв'ю з представниками інших соціальних сфер, наприклад, розважальної, спортивної тощо.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики [Підручник] / Федір Бацевич. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с. – Бібліогр.: С. 112-115.
2. Коваленко І. В. Роль гендерного фактора в комунікативному поведінні мужчин и женщин : дис...канд. филол. наук : 10.02.16 / Ирина Коваленко / Омский государственный университет. – Омск, 2003. – 91 с. – Бібліогр. : С.10-36.
3. Мельник Ю. Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці // Вісник Житомирського державного університету. – 2009. – №45. – С. 110-114.
4. Основи теорії ґендеру: [Навчальний посібник] / [відпов. ред. М. Скорик]. – К.: "К.І.С.", 2004. – 536 с. – Бібліогр. : С 30-49.
5. Ощепкова Е. С. Психологические особенности мужчин и женщин, проявляющиеся в письменной речи: [материалы научной конференции] / Гендер: язык, культура, коммуникация: Материалы третьей международной конференции. [Гендер: язык, культура, коммуникация] (Москва 27-28 ноября, 2003 г.) / МГЛУ. – Москва: МГЛУ. – 2003. – 264 с.
6. Die Bundeskanzlerin im Interview /Merkel will nach Wahlsieg neues Bündnis für Arbeit [Електронний ресурс] // RP.ONLINE. – 18. September 2013. – Режим доступу до журналу: <http://www.rp-online.de/politik/deutschland/bundestagswahl/merkel-will-nach-wahlsieg-neues-buendnis-fuer-arbeit-aid-1.3684142>.
7. Enorme Entwicklungspotenziale / Drei Fragen an Ilse Aigner, die Bundeslandwirtschaftsministerin [Електронний ресурс] // DEUTSCHLAND.de. – 16. Oktober 2012. – Режим доступу до журналу: <https://www.deutschland.de/de/topic/politik/entwicklung-dialog/enorme-entwicklungspotenziale>.
8. Hullman B. Zu unterschiedlichen Verwendung von Sprache in Frauen- und Männerzeitschriften am Beispiel von AMICA und Menshealth [Електронний ресурс] // Linguistik-Server Essen. – 2003. – Режим доступу до сайту: http://www.linse.uni-due.de/linse/esel/pdf/amica_menshealth.pdf
9. Orth M. Demokratie lohnt sich / Ein Interview mit dem Deutschen Botschafter in Myanmar, Christian-Ludwig Weber-Lortsch [Електронний ресурс] // DEUTSCHLAND.de. – 17. Juni 2013. – Режим доступу до журналу: <https://www.deutschland.de/de/topic/politik/entwicklung-dialog/demokratie-lohnt-sich>.

10. Orth M. Reise nach Fukushima / Ein Interview mit Rebecca Harms, der Fraktionsvorsitzenden der Grünen im Europäischen Parlament, über ihre Reise nach Japan. [Elektronний ресурс] // DEUTSCHLAND.de. – 13. November 2012. – Режим доступу до журналу :

<https://www.deutschland.de/de/topic/umwelt/energie-technologie/reise-nach-fukushima>

11. Schayan J. Wir brauchen mehr Europa / Martin Schulz, Präsident des EU-Parlaments, über Wege aus der Krise und zu mehr europäischer Integration. [Elektronний ресурс] // DEUTSCHLAND.de. – 13. August 2012. – Режим доступу до журналу:

[https://www.deutschland.de/de/topic/politik/deutschland-europa/wir-brauchen-mehr-europa.](https://www.deutschland.de/de/topic/politik/deutschland-europa/wir-brauchen-mehr-europa)